

DE SYMPATISKE HAVMÆND

– EN LILLE REPLIK TIL THOMAS BREDSORFF

AF

PETER MEISLING

Jeg har med største interesse og nydelse læst min gamle lærer og nuværende ven Thomas Bredsdorffs artikel om hvem der skrev sagnet om Grethe og havmanden og hvorfor. Og jeg vil sige det samme som jeg allerede sagde den 27. maj 1988, hvor jeg forsvarede „Agnetes latter“⁶⁾ på doktorpodiet og Bredsdorff diverterede os allesammen med sine frugtbare forskninger i dette fupsagn, at jeg strækker våben. Jeg indrømmer blankt at jeg har skøjtet henover denne tekst og overset de mange fine pointer den rummer. Til mit forsvar har jeg kun at sige at jeg nu engang beskæftigede mig med *viser* om Agnete og andre kvindemennesker, ikke med prosasagn. Og Bredsdorff deler heldigvis min opfattelse af prioriteten: Det er sagnet der er en affødning af visen og ikke omvendt.

Jeg er desværre ikke som Bredsdorff matematisk student og har det dårligt med matematiske formler. Men i det pågældende tilfælde fatter jeg ligningen $x = y = z$ og anser den for bevist. På mit bedste nysproglige latin vil jeg svare Bredsdorff: Quod erat demonstrandum nunc demonstratum est. Mht. Poul Martin Møller så er det jo ikke altafgørende at vide om det er lige netop ham eller det er en anden og mindre kendt blodig spasmager i kredsen der har kreeret sagnet. Hovedsagen er at Bredsdorff har sporet os ind på miljøet, slænget af unge og vittige intellektuelle omkring den rige men lidet begavede Just Mathias Thiele. Men jeg tror faktisk meget på Møller-hypotesen og har svært ved at fatte at den ikke skulle kunne holde „over for en argumentationskritiker af Meislings stringens“. Den holder ihvertfald ganske godt overfor P. Meisling himself.

Summa summarum: Bredsdorff har i mine øjne givet gode og vægtige

stilistiske argumenter for sin attribuering, og jeg kan give et ekstra argument som han har overset. Hvad hed den dejlige unge dame Møller forelskede sig så ulykkeligt og ugengældt i i sin ungdoms vår? Hun hed Margrethe Bloch, og Grethe er jo en kortform af navnet Margrethe. Møller-hypotesen kan altså forklare det ellers ikke særlig letforklarlige navneskift fra Agnete til Grethe.

På et enkelt og ret afgørende punkt mener jeg dog at Bredsdorff har set fejl. Møller eller Møller-kammeraten har *ikke* hørt Agnetes latter og dermed foregrebet min fortolkning af visen. Overhovedet ikke. Det han foregriber er C. Hostrups fortolkning, der går ud på at visen tematiserer en tragisk splid „mellem det kristelige og det menneskelige“. ²⁾ Bemærk at Grethe lader sig *lokke* i starten, hvad flyvebladsvise Agnete ikke gjorde, og det er vitterlig *kirkeklokker og prædiken* og vel også altervin der kalder på hende og får hende til at holde stand „mod den onde, udøbte natur“. ³⁾ Der er ikke tale om en slet og ret løben bort fra mand og børn. Men Møller eller Møller-kammeraten har altså som senere Hostrup en vis sympati med dette udøbte væsen, fordi han jo er så flink og rar og kun vil hende noget godt. Historien munder ud i hans gråd og veklage.

Axel Olrik udkastede i 1890erne en storslået teori om at forholdet til overnaturlige væsner ændredes gennem middelalderen fra et stadium af frygt og rædsel til et stadium af en vis medynk. Denne teori fik han desværre aldrig gennemarbejdet til bunds, men hans udkast er udgivet posthumt under titelen „Nordens trylleviser“. ⁴⁾ Den vigtigste krumtap i denne teoridannelse var *Agnete og Havmanden*, og jeg agter ikke én gang til at forklare i hvor høj grad Olrik har misforstået og omredigeret Agnetevisen. Alt hvad jeg har at sige desangående står i „Agnetes latter“. En anden krumtap var visen *Havfruens Spådom*, som jeg ligesåvel mener at han fejlfortolker, hvilket jeg sandsynligvis vil gøre rede for andetsteds en dag.

Kort fortalt mener jeg at Orlis teori er forkert og at det først er romantikerne der begynder at fatte medlidenhed med havmænd og nøkker og slige væsner. I Jens Baggesens „Agnete fra Holmegaard“ fra 1808 og endnu kraftigere i vores pseudosagn her manifesterer denne medlidenhed sig. Dens europæisk set berømteste udslag er sådan noget som Erik Johan Stagnelius' „Näcken“, trykt posthumt 1826, om naturvæsenets forgæves længsel efter salighed, og Matthew Arnolds „The Forsaken Mermaid“ fra 1849. Sidstnævnte digt bygger iøvrigt sjovt nok på vores sagn. Som Bredsdorff har redegjort for oversatte den meget sproglyndige og rejsende George Borrow det til engelsk i 1825, og Arnold blev grebet af dets poetiske styrke og skrev sit digt derover:

Children dear, was it yesterday
(Call yet once) that she went away?
Once she sate with you and me,
On a red gold throne in the heart of the sea,
And the youngest sate on her knee,
She combed its bright hair, and she tended it well,
When down swung the sound of a far-off bell.⁵⁾

Her er synsvinkelen fra begyndelsen til enden lagt hos havmanden og kirkeklokkerne valoriseret entydigt negativt.

Et relativt tidligt og mindre kendt eksempel på denne medlidenhed er Arvid August Afzelius' „Necken“, trykt i Götiska Förbundets tidsskrift *Iduna* 1812. I dette digt er nøkken skildret som et sørgmodigt musikalsk væsen der sidder på en diamantklippe dybt nede i havet og er forelsket i den uopnåelige Aftenstjerne, der identificeres med Freja i den nordiske mytologi. Ved aftentide er der en vis kommunikation mellem de elskende, men når den brutale dagsklarhed sætter ind standser nøkkens harpespil:

Nattens Tärnor, klare Stjernor alla
Gå till dans i den stilla qwäll,
När de skära Silfwertoner skalla
Öfwer stranden från häll till häll.
Men när blodig dagens Drott i östern står,
Bleknande och rädd den blida stjernan går,
Sorgligt afsked hon blickar ner,
Och gyllne Harpan klingar icke mer.⁶⁾

Da Christian Molbech var i Sverige 1812 som kombineret forsker og spion for den danske statsmagt traf han Afzelius og fandt „Necken“ betagende. 23. oktober 1812 sender han en afskrift af dette digt til Rasmus Nyerup og foreslår en oversættelse af det til dansk.⁷⁾ Hjemvendt til København skriver han 1. december 1812 til en anden svensk forsker og digter, Lorenzo Hammarsköld (berømt for sin „Strömkarlen“ 1809), at Rasmus Rask vil oversætte „Necken“.⁸⁾ Rasks oversættelse blev også til en realitet. Den er at finde i Nyerups nytårsgave „Frigge“ for året 1813, dvs. antagelig udkommet december 1812.⁹⁾ Dette står mig bekendt ikke at læse i nogensomhelst hverken dansk eller svensk litteraturhistorie, ej heller i Poul Holsts „Oversatte digte“,¹⁰⁾ og er da forsåvidt et 'fund' fra min side. Jeg gættede simpelthen på „Frigge“, og gættet var et pletskud.

Jeg ønsker ikke at plædere for en påvirkning i gammeldags komparatistisk forstand fra Afzelius' „Necken“ til pseudosagnet „Havmanden“. På ingen måde. Alt hvad jeg har villet demonstrere er at den tekst Bredsdorff har kastet så fint lys over har et tekstuel baglandskab og tekstuelle modsvarigheder i perioden. Udover de allerede nævnte er der Adam Oehlenschlägers „Agnete“ fra 1812, der også ender med havmandens gråd:

Hver Morgen og hver Aften er Ligstenen vaad,
Det kalde Byens Piger nu Havmandens Graad.¹¹⁾

Ved hjælp af Hans Midbøes kyndige „Romantikkens balladediktning“,¹²⁾ som var mig til stor nytte under mit arbejde med Agnetestoffet, og ekskursen i „Agnetes latter“ om efterdigtningen kan interesserede selv følge de videre tråde og skrive bogen om hvor Agneterne og havmændene gik hen efter romantikgennembruddet sommeren 1802, hvor Agnetes latter blev kvalt og ikke længer lod sig høre. Men sagt i korthed begynder det altså at vrimle med sørgmodige nøkker og havmænd fra og med romantikken, hvorimod havmanden i Johannes Ewalds „Liden Gunver“ fra 1779 er en rigtig ond og led dæmon. Den såvidt jeg kan se eneste efter 1802 der fuldt ud fastholder at havmænd er stærke og onde og farlige, det er A. W. Schack von Staffeldt i hans „Havmanden og Fiskerinden“ fra 1804. Hvorfor Staffeldt svinger mere med fortiden end med fremtiden har jeg ikke noget umiddelbart svar på.

Romantikerne havde langt fra altid medlidenhed med dæmonerne, men nogle gange havde de det altså. Hvorfor egentlig? Der kan næppe være tvivl om at det er deres lede ved fornuft og forstandighed og den flade rationalistiske kristendom der får dem til at fængsles af overtroens fagre og lokkende væsner og fornemme lidt havmandssjæl i egen barm. „Er da Fornuften alene døbt, ere Lidenskaberne Hedninger?“ spørger de med Edward Young.¹³⁾ Og flere af dem havde vage drømme om en syntese af kristendom og hedensk overtro, altså noget med *både* kirkeklokker og havbund. Disse drømme kan anes i eksempelvis Johan Ludvig Heibergs digt „Liden Kirsten“ fra 1819 og i H. C. Andersens noget uhomogene og mislykkede men dog ikke helt uinteressante læsedrama „Agnete og Havmanden“ fra 1834. Da Andersens Agnete kaster sig i havmandens arme synger bølgerne apoteotisk:

Sært vi bæve og ærbødigt
 Vige maa, men dog saa nødigt!
 Fisker, ræk os dine Hænder,
 Føl, hvor stakkels Bølge brænder! –
 Solens Kys på Skummets Sne
 Fødte, længst i Oldtids-Dage,
 Hende, vi nu atter see,
 Vendt fra Himlene tilbage.
 Ja, vi atter hos os finde
 Skjønheds, Kjærligheds Gudinde!¹⁴⁾

Brylluppet mellem Agnete og hendes havmand er her et *mytisk bryllup* hvor himmelværdier og havværdier mødes og kobles sammen. Dualismen mellem hav og himmel, hedenskab og kristendom, naturværdier og samfundsværdier, ophæves i panteistisk harmoni. Ganskevist handler resten af dramaet om denne fagre drøms forlis, men den var dog inde i billedet en overgang.

„Der går en ny tankegang gennem Agnetevisen“, skriver Olrik. „Her i dybet bor menneskelige væsner, hvor de menneskelige sjælsrørelser, længsel og kærlighed, klinger endnu stærkere end hos de mennesker vi ser. Man ikke mere skræmmes af naturens tale, når den åbenbarer sit væsen, men drages af det.“¹⁵⁾ Men denne dragning mod en af civilisationen udgrænset natur er der som sagt intet af i den oprindelige Agnetevisen eller i andre folkeviser, den er og bliver et romantisk fænomen.

NOTER

- (1) Peter Meisling: „Agnetes latter, En folkevisemonografi“, Kbh. 1988. – (2) C. Hostrup i *Nordisk månedsskrift for folkelig og kristelig oplysning*, 2. halvår. 1871, Odense 1871, s. 168. – (3) F.J. Billeskov Jansens udtryk om folkevisens Agnete i „Dansk Litteratur Historie“, red. af P.H. Traustedt, 2. udgave, bd. I, Kbh. 1976, s. 149. – (4) Axel Olrik: „Nordens trylleviser“, udg. af Anders Bjerrum og Inger M. Boberg, Kbh. 1934. – (5) Her citeret efter „The Poems of Matthew Arnold“, udg. af Kenneth Allott, London 1965, s. 97. – (6) *Iduna, En Skrift för den Nordiska Fornålderns Älskare*, 3. hæfte, Stockholm 1812, s. 89f. – (7) Se „Til Belysning af literære Personer og Forhold i Slutningen af det 18de og Begyndelsen af det 19de Aarhundrede, En Samling Breve“, udg. af S. Birket Smith, Kbh. 1884, s. 302. – (8) Se „Christian Molbechs brevvæksling med svenske forfattere og videnskabsmænd“, udg. af Morten Borup, bd. I, Kbh. 1956, s. 73. Det kan

tilføjes at Det Kgl. Bibliotek ejer et par breve fra Afzelius til Molbech som ikke er aftrykt i Borups udgave (NkS 2336, 4°). I det første af dem, fra 30. november 1812, meddeler Afzelius at han sender 3. hæfte af *Iduna*. – (9) „Frigge, Poetisk Nytaarsgave for 1813“, udg. af R. Nyerup, Kbh. 1813, s. 299ff. – (10) Poul Holst: „Oversatte digte, Register til perioden 1800–1979“, Kbh. 1982. – (11) „Idunna, En Nytaarsgave for 1812“, udg. af R. Nyerup, Kbh. 1812, s. 203. – (12) Hans Midbøe: „Romantikkens balladediktning, Mytiske motiver“, Oslo 1946. – (13) Dette berømte Young-citat bruger Søren Kierkegaard som motto for bd. I af „Enten – Eller“ 1843. Her citeret efter Kierkegaards „Samlede Værker“, 3. udgave, bd. II, Kbh. 1962, s. 5. – (14) H.C. Andersen: „Agnete og Havmanden, Dramatisk Digt“, Kbh. 1834, s. 56. – (15) Olrik: „Nordens trylleviser“, s. 101.